

ACADEMIC COMMUNITIES AND CULTURE OF FREEDOM

Maria Kul'taieva^{1,2,3}, Lesya Panchenko⁴, Nataliia Radionova^{1,5}

АКАДЕМІЧНІ СПІЛЬНОТИ І КУЛЬТУРА СВОБОДИ

Марія Култаєва, Леся Панченко, Наталія Радіонова

Abstract. The article proposes a philosophical-educational reflection of some contemporary transformation tendencies of the academic communities on the generalized material of West European sociological researching, on the background of which could be seen more clear risks and dangerous of university education reforming in Ukraine after foreign models. The article aims to explicate the culture of freedom as an important factor for self-realization of the academic communities' subjectivity in contemporary social-political contexts. The culture of freedom as a concept of great methodological potential is considering as a space for activities of academic communities using for their self-realization. The academic integrity is analyzing in expanded horizons with making an attempt to unveil some risks of their hyperbolized formalization and regulation which can provoke producing of simulacrums instead of educational and scientific achievements. The ambivalent consequences of extended bureaucracy and control over the professional activity of academic communities are analyzing in the case of limiting their liberty in its cultural frames. The problem of academic injustice is set which takes place by expert evaluating of «mass university».

Keywords: academic community, freedom, education, science, university, academic integrity, justice, academic capitalism, globalization, risk

¹ G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

² National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

³ mariya_kultaeva@i.ua, <https://orcid.org/0000-0002-0603-0986>

⁴ Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine. rada@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8436-1206>

⁵ radionova_natali@i.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

Анотація. В статті на основі узагальнення західноєвропейських соціологічних і політологічних досліджень, пропонується філософсько-освітня рефлексія тенденцій трансформації академічних спільнот, на тлі яких прояснюються ризики і потенційні небезпеки реформування вищої освіти в Україні, здійснюваних за зарубіжними зразками. Метою статті є експлікація ролі культури свободи для самореалізації суб'єктності академічних спільнот у сучасних соціально-політичних контекстах. Розкривається методологічний потенціал концептуалізації культури свободи як простору, де відбувається діяльність академічних спільнот та створюються умови їхньої самореалізації. Розширюються горизонти розуміння академічної доброчесності, яка, за умов її надмірної формалізації та регламентації, може стимулювати появу симулякрів результатів науково-педагогічної і технічної творчості. Проаналізовано деякі ризики і небезпеки бюрократизації та контролю за діяльностями академічних спільнот, коли в їхніх культурних фреймах зменшується простір свободи. Аналізуються прояви академічної несправедливості через розподіл університетів на елітні та масові, а також обґрунтовується необхідність більш критичного розгляду функціональних можливостей експертного оцінювання в освіті і науці.

Ключові слова: академічна спільнота, свобода, освіта, наука, університет, академічна доброчесність, справедливість, академічний капіталізм, глобалізація, ризик

Попередні зауваги

Ствердження культури постіндустріального суспільства вносить принципові зміни у процеси навчання, отримання і продукування нових знань, впливає на характер та функціональний потенціал наукової комунікації, а також на статусну позицію науковця і наукової спільноти у сучасному глобальному світі та у його глокальних опціях. Ці зміни обумовлені насамперед процесом оновлення усіх складових духовного виробництва у сучасних економічно розвинутих суспільствах. Різке скорочення життєвих циклів інновацій перетворюють новітній етап науково-технічної революції, а разом з нею, й освіти, на процеси, обтяжені певними непередбачуваними наслідками, сама можливість появи яких супроводжується дестабілізацією світоглядних переконань. Адже ейфорія від перспектив, які обіцяють наукові відкриття і технологічні прориви, змінюється апатією, невпевненістю та песимістичними настроями серед різних верств населення, навіть у країнах з високим рівнем економічного розвитку.

Ці небажані супутні ефекти торкаються не тільки природничих та гуманітарних досліджень, а й воєнних наук, які сьогодні стрімко розвиваються, демонструючи загрозливий успіх у розробці нових видів зброї масового людства із застосуванням потенціалу штучного інтелекту. Війна в Україні переконливо ілюструє цю тенденцію. Треба зазначити, що ще до її початку предметом філософських дискусій все частіше ставали загрози, які крили у собі дрони-безпілотники та інші винаходи у розробці зброї на основі інформаційних технологій. Бернард Кох зазначає у цьому зв'язку, що ця техніка не може захищати або підтримувати мир, бо «такий мир є нав'язаним, це лише його зовнішня видимість. ... Натомість люди,

змушені жити в умовах стеження та погроз, мають чинити опір такому зовнішньому миру, щоб самим не перетворитись на автомати» [Koch, 2021: 14]. Академічні спільноти у військових університетах та академіях, де розробляються така зброя і опрацьовуються техніки її застосування, мають особливий статус, бо репрезентують викладачів і науковців, які водночас є офіцерами і курсантами, що визначає зміст і специфіку культури свободи у таких вишах. В Україні це — захисники національного буття і водночас цивілізаційних досягнень людства. Але теж саме з певними відмінностями можна стверджувати й щодо академічних спільнот у інших профільних інституціях вищої освіти. Попри важливість встановлення відмінностей між конкретними емпіричними репрезентаціями культурного профілю свободи в академічних спільнотах, що співіснують у різних типах сучасної університетської освіти, не менш актуальним завданням є теоретичне осмислення тих обмежень автономії, які знаходять прояв у сучасних університетах та у діяльності їхніх академічних спільнот. Отже, культура свободи, про яку йтиметься у цій статті, має виборювати своє місце в умовах інструментальної раціональності. Культура свободи як на теоретичному рівні, так й у її практичних репрезентаціях вже розглядалась у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, передусім у працях В.Андрущенка, А.Єрмоленка, Л.Ситніченко, С.Пролеєва, Аксея Гонета, Отфріда Гьоффе, Ді Фабіо та ін.

Але передумовою ствердження культура свободи в науці, життєтворчості науковця, а також в структурах академічної спільноти є дотримання настанов і орієнтирів академічної етики. Обґрунтуванню теоретичних фундацій останньої та етосу науковця присвячено чимало праць, серед яких особливо треба виділити ті, ідеї яких послужили поштовхом для розгляду академічної етики у площині культури свободи. Це дослідження М.Бойченка, Н.Бойченко, О.Гомілко, В.Кременя, О.Проценко та ін. Здійсненню експлікації деяких суперечливих аспектів декларативної академічної етики сприяло звернення до фундаментальних досліджень К.-О. Апеля, Б.Вальденфельса, К. П. Лісмана, Н. Лумана та ін.

Метою цієї статті є експлікація значення культури свободи для самореалізації суб'єктності академічних спільнот у сучасних соціально-політичних контекстах. Постановка цієї мети, окрім її теоретичної актуальності, обумовлена не в останню чергу ще й необхідністю розширення горизонтів розгляду академічної доброчесності, яка зазвичай редукується до засудження практик плагіату та роз'яснення процедур його викриття та запобігання. Натомість розгляд академічної доброчесності у площині культури академічної свободи відкриває перспективу розширення функціонального потенціалу академічної доброчесності як чинника, що впливає на процес духовного виробництва у цілому і приріст нового знання зокрема.

Академічна і наукові спільноти: до методології розрізнення і принципової компліментарності

Розгляд академічної свободи імпліцитно пов'язаний з проблематикою свободи в науці. Нерідко ці споріднені репрезентації свободи на перетині освіти і науки ототожнюються, спираючись на ідею єдності освіти і науки

у різних концептуалізаціях німецького ідеалізму, передусім у гумбольдтівському проєкті університету та вченні Йоганна Готтліба Фіхте про духовну місію ученого. Безперечно, ця ідея зберігає своє значення у сучасних соціокультурних контекстах, але на інституційному рівні спостерігається певний рівень відокремлення процесу виробництва знань від освітніх практик, передусім це відбувається у науково-дослідних інститутах. Отже, розрізнення між академічною спільнотою та науковою спільнотою має методологічне значення для розуміння відмінностей репрезентації свободи в рамках цих організаційних форм продукування знань і формування науковців-дослідників і науковців — теоретиків. Перетинання цих форм, накладання їх одну на одну дещо нівелюють це розрізнення на функціональному рівні, але водночас показують необхідність його урахування у визначенні ефективності діяльності обох суттєво споріднених спільнот у сучасних ускладнених соціокультурних контекстах.

Академічні спільноти (*academic communities*), на відміну від наукових спільнот (*scientific communities*), мають більш ускладнену структуру, бо окрім вже сформованого наукового співтовариства вони включають у себе також студентський контингент. Підготовка фахівців, орієнтована на ринок праці, і науково-дослідна робота відрізняються передусім метою і способами її досягнення, але в інституційних рамках демонструють тенденцію до утворення гібридів і синтезів між педагогічною та науковою діяльністю з притаманними сучасному університету функціональними взаємодіями між ними. Цей момент при аналізі фактичних репрезентацій сучасних академічних спільнот зазвичай не береться до уваги через його очевидність. Але у футурологічних розвідках опис ролівої реальності академічних спільнот та її трансформацій вже потрапляє у поле зору авторів проєктів оновлення університету як академічної інституції. Розглянемо більш детально ці гіпотетичні зрушення у структурі академічних спільнот у їх самореалізації у просторі свободи.

Академічні спільноти: культура свобода і спокуси несвободи

Університет як культурна форма організації навчально-наукового процесу упродовж кількох століть успішно витримує випробування цивілізаційних зрушень. Гарантом такого успіху є свобода, у просторі якої існує та самостверджується університет та його культурно-антропологічна репрезентація — академічна спільнота. Теоретичні розвідки у цьому напрямку здебільшого відбуваються на перетині політекономії вищої освіти та її культурно-антропологічних і соціально-антропологічних концептуалізацій. При цьому призначення сучасного університету та його місія, а також статус академічної спільноти розглядаються, виходячи не тільки з фактичних умов його існування, а й на підставі критичного осмислення проєктів у модусах бажаного і можливого. Як критики, так і захисники сучасного університету визнають, що його ідея, а також її інституціональне втілення зазнають змін упродовж усього свого існування, відповідаючи на виклики кожної історичної доби. При цьому поглиблюється і розширюється розуміння місії університету і відповідно — його академічної спільноти. У за-

хідноєвропейській традиції ця місія конкретизується через складові, що утворюють її осердя. Це навчання і наукова-дослідна робота, але в останні десятиліття у західному дискурсі, що торкається взаємодії академічних спільнот не тільки з глобальними, а й з локально визначеними соціумами, передбачає також розробку в втілення у життя соціальних інновацій. Треба зазначити, що проект під назвою «Третя місія університетів» вже втілюється у житті не тільки у західноєвропейських інституціях вищої освіти, а й в Україні. Реалізація цієї місії робить академічні спільноти відкритими для комунікації широкими верствами населення, що, в свою чергу, сприяє руйнації уявлень про так званих «кабінетних науковців», ізольованих від свого соціального довкілля [Henke, Pasternack, Schmid 2017: 113, 158–159].

Введення проблематики, пов'язаної з визначенням «Третьої місії університету», у площину сучасних філософсько-освітніх дискурсів на перехресті політики, культури та етики. Академічні спільноти, здійснюючи цю місію, інтегруються у громадянське суспільство. Культура свободи як у середині академічних спільнот, де домінує її морально-етична складова, так й у їхній само репрезентації у соціальному довкіллі стає запобіжником ризиків, обумовлених спотвореним розумінням свободи та нездатністю розрізнення її позитивного і негативного аспектів. Це важливий момент у формуванні громадянської позиції педагога і науковця, бо з ним пов'язаний їхній політичний вибір на користь демократії, отже, внесок до розбудови культури свободи. Його прояснення потребує більш детального розгляду. Так, полемізуючи з редуктивістськими визначеннями позитивної свободи як «свободи для», а негативної — як «свободи від» у концептуалізаціях Ісаї Берліна та у фройдомарксизмі Еріха Фромма з акцентуванням «втечі від свободи», Чарльз Тайлор акцентує діалектичний взаємозв'язок між цими видами свободи, а також вказує на можливості їхніх взаємопереходів [Taylor, 1985: 228–229]. В свою чергу, розвиваючи філософію свободи Гегеля, Аксель Гоннет водночас підтримує і заперечує аргументацію Тайлора, додаючи до двох видів свободи ще й третій — її соціальну репрезентацію. «Існує три, а не тільки два поняття свободи», — проголошує він [Honneth 2020: 139, 140].

Це твердження має принципове значення розуміння нового статусу академічної спільноти, задаючи їй орієнтири у політичній, культурній та соціальній площині. Культура сучасної демократичної академічної свободи найбільш рельєфно розкривається у порівняннях з її тоталітарними антиподами, які висувають домагання на репрезентації «справжньої свободи». Так, Мартін Гайдеггер у своїй ректорській промові перед академічною спільнотою Фрайбурзького університету (25 травня 1933р.) розгортає нищівну критику звичайного трибу життя студентів і професорів з їхніми ідеалами служіння істині, науці і зрештою — людству. Ці ідеали він вважає застарілими, такими, що не відповідають духу оновлення університету. Вони замінюються настановами націонал-соціалізму в екзистенційно-антропологічній інтерпретації з метою пробудження академічної спільноти до змін. Підставою для цього, за Гайдеггером була віддаленість студентів, викладачів та науковців від суспільних інтересів, «безтурботність, відсутність чітких цілей», але передусім «безвідповідальність у роботі», а також «ухиляння від неї» [Heidegger 2014: 9]. Заклик Гайдеггера про те,

щоб «видворити оцю так багато оспівану академічну свободу з університетів» не означає відмову від цієї культурно-освітньої форми організації професорсько-викладацького складу та студентів, а її перебудову за тоталітарне інтерпретованою етикою служіння водночас науці у її архаїчному, або так званому «сутнісному розумінні», та німецькому народу, яка має бути також місією німецького університету. Отже, йдеться про перевиховання і реструктуризацію академічної спільноти на зразок школи лідерства з ієрархічною структурою, коли студентські групи очолюють лідери, які в свою чергу підпорядковуються факультетським лідерам, потім ректору і зрештою — головному лідеру, тобто на мові комуністичної ідеології — фюреру. Етика добровільного служіння поширюється усі сфери екзистенційне значущої діяльності студентства. Це трудова і військова повинності, а також нові форми служіння науці у вигляді її підпорядкування німецькому духу [Heidegger 2014: 10]. Академічна спільнота, за логікою ідеологів націонал-соціалізму та їхніх прибічників, слідує таким настановам та орієнтирам добровільно «перевиховувалась», підганяючи себе під образи «Солдата та Робітника», що символізували нову Німеччину. Гайдеггер вказує на діалектичний зв'язок між німецьким університетом та народом: університет, точніше його духовно пробуджена академічна спільнота має «бути фюрером і охоронцем долі німецького народу», до того ж університет, діючи із сутності науки і через її посередництво, виховує і дисциплінує той самий народ [Heidegger 2014: 10].

В колишніх радянських університетах соціальна місія університету має схожу структурно-логічну схему, а змістовне наповнення останньої етикою служіння було закріплено у курикулярних опціях таких квазіакадемічних дисциплін, як науковий комунізм та теорія комуністичного виховання. За цими спеціальностями захищались кандидатські і докторські дисертації в університетах, а у Вищих партійних школах — навіть за прискороною процедурою. Академічна добросесність тут замінялась на ідеологічну відданість або принаймні на лояльність. Високий рівень академічного плагіату у суспільних науках під тиском тоталітарних ідеологій треба вважати прихованим політичним замовленням, адже у цих умовах навіть коли первісні наміри служити науці майже непомітно трансформуються у дисертацію на замовлення з боку офіційної ідеології. Натомість суровий контроль щодо якості та інноваційності наукових досліджень застосовувався у так званих «шарагах», де ув'язнені науковці та інженери-винахідники, як добре відомо, робили відкриття, створювали нові види озброєння, забезпечували СРСР першість у освоєнні космічного простору. Одна з таких шарог з переліком прізвищ членів талановитої наукової спільноти, серед яких був й Сергій Корольов, детально описана Леонідом Кербером під псевдонімом А.Шарагін. Реально існуюча модель тоталітарного експериментування з академічною спільнотою під назвою «Туполівська шарага» була сформована у парадоксальний спосіб як ефективна наукова спільнота, цементована ірраціональними чинниками: відданістю науці, радістю творчої праці, можливістю тимчасового виходу з ув'язнення у простір академічної свободи. Нелюдські побутові умови злочинна влада цинічно компенсувала у цьому просторі дозволом займатись наукою. Свобода духа, необхідна для творчості, не може бути ефективною упродовж тривалого часу в умовах

ув'язнення, бо тоталітарні суспільства не здатні раціонально організувати процес духовного виробництва. Натомість вони зосереджуються на контролі, посиленні робочої дисципліни, ідейно-політичному вишколі, що унеможливує поступ у науці [Шарагин, 1971: 8].

Цей негативний досвід експлуатації інтелектуальних еліт не обмежується лише тоталітарними режимами. Академічний капіталізм намагається більш м'якими засобами чинити тиск на академічні спільноти та науково-дослідні інститути, обмежуючи їхню соціальну свободу, застосовуючи механізми конкуренції та матеріального заохочення. Так, в науково-дослідних та освітніх інституціях Силіконової долини, за повідомленнями включених спостерігачів, панує «вибухова суміш грошей і духа», «шаленство швидкості», пов'язана з цим «культура ризику» з гаслом «наступного разу ми зробимо ще кращі помилки» [Keese 2016: 23, 120, 135]. Світ повсякденності для науковців тут є втіленням усіх їхніх мрій, але бракує вільного часу, щоб користуватись навіть спортивним інвентарем та інфраструктурою дозвілля. Ефект вигоряння навіть у таких оптимальних умовах наступає відносно швидко.

У сучасних соціокультурних контекстах, профілі яких задані такими трендами, як глобалізація і цифровізація, спостерігаються дві тенденції, які, на перший погляд, є несумісними, але у парадоксальний спосіб виявляються схильними до утворення синтезів. Вони найбільш чітко простежуються у сучасних філософсько-освітніх наративах, які торкаються перспектив сучасного університету та його академічної спільноти. Остання все частіше описується за допомогою метафорики, запозиченої з економічних наук — як ресурс, потенціал, ефективність тощо. Еволюція сучасного університету, здебільшого у теорії, ніж на практиці, зображується як збереження корпоративної автономії у вигляді «космополітичного і водночас національного утворення» [Stichweh 2006: 137]. Академічна спільнота такого університету включає також іноземних студентів, які репрезентують її глобальний вимір із збереженням локального контуру. Наявність таких студентів є одним з індикаторів репутації національного або регіонального університету на міжнародному рівні, впливаючи на його рейтинг. Окрім того, в рамках реальних академічних спільнот, цей контингент, за спостереженнями Роберта Штіхве, є живим нагадуванням про історію університетської освіти, а також — про необхідність модернізації університету як культурної і соціальної форми академічного життя в опціях сучасного громадянського суспільства. Він слушно зауважує, що студенти з інших країн уособлюють для місцевого контингенту «дійсність університету як інституції універсального знання. Але, разом з цим, залучення іноземних студентів є викликом існуючій структурі, вимагаючи її переструктурування» [Stichweh 2000: 140]. Отже, ідея і дійсність університету тісно пов'язані між собою, спричинюючи як конструктивні, так і деструктивні наслідки такого взаємопроникнення. Культура свободи, за умов її дотримання гетерогенною академічною спільнотою, здатна мінімізувати небажані побічні ефекти прискореної модернізації. Університетські традиції, статuti, морально-етичні кодекси на основі етики відповідальності, включно з академічною доброчесністю та студентським самоуправлінням, є складовими такої демократичної культури свободи, зданої гармонізувати співвідношення між глобальним та локальним у кожному окремому випадку.

В останні роки гібридні моделі «національно-космополітичного університету» (*cosmopolitan, national-state university*) поступаються архітектоніці синтезу. Ідея так званого «синтетичного університету» — на основі вже зазначеної вище парадоксальної цільової конвергенції із збереженням функціональних відмінностей — є спробою знайти шляхи посилення ролі університетських академічних спільнот у духовній культурі і суспільному житті постіндустріальних соціумів. Так, на думку Джеймса Шульмана, одного з проєктантів такого університету, треба усунути усі обмеження у розбудові комунікативних мереж між професорсько-викладацьким складом, науковими співробітниками та студентами. Це торкається навіть розробки навчальних планів, а також підготовки підручників і взагалі — філософії курикулуму, до підготовки яких треба залучати студентів [Schulman 2023: 169–170; 186–187]. Попри усієї привабливості цього проєкту і спроб його реалізації треба зазначити, що він потребує мобілізації значних ресурсів, передусім спонсорської підтримки. Через це управлінська бюрократія починає домінувати над академічною спільнотою, зменшує простір її свободи, необхідний як для реалізації її творчого потенціалу, так і для створення комунікаційних мереж у глобальному просторі освіти та науки.

Обмеження академічної свободи і академічна недоброчесність

Розширення сфери впливу академічної бюрократії переслідувало за мету підвищення якості та прозорості прийняття управлінських рішень в освіті, забезпеченням більш високого рівня відповідальності академічних спільнот, що нерідко репрезентується як заходи, спрямовані на підвищення якості навчання, разом з науково-дослідною роботою, та покращення відповідних освітніх послуг. Безперечно, боротьба з плагіатом, просвітницька і виховна робота з академічними спільнотами сприяє оновленню сучасного університету. Разом з цим, наближення університету до структур господарчих організацій приховує деякі ризики, на яких треба зупинитись дещо детальніше. Так, розширення діапазону процедур вимірювання «якості», здебільшого на підставі кількісних показників, формалізація стажувань і обміну досвідом на міжнародному рівні у напрямку інтеріоризації норм академічної доброчесності відповідає ідеї університету і сприяє розбудові у середині академічних спільнот відповідальності і духу командної роботи. Але це не виключає небажаних побічних ефектів від прискорених спроб трансформації університетів та науково-дослідних інститутів відповідно до викликів глобалізації і впровадження в навчальні практики інформаційних технологій, передусім штучного інтелекту. Щоб з'ясувати характер і спрямування таких можливих негативних наслідків, треба звернутись до старої проблеми щодо соціального статусу вищої освіти, але у сучасних розвинутих суспільствах. Підсумовуючи різні позиції у його визначенні, Ріхард Мюнх зводить їх до двох альтернативних, а саме: «освіта — це суспільне благо, яке належить кожному» і «освіта як товарний еквівалент статусу» [Münch 2011: 346]. Оскільки перший орієнтир, що передбачає рівність шансів і розширення соціальної свободи, є — як загальновизнана передумова цивілізаційного поступу людства — детально проаналізованим у сучасній

філософській літературі, особливо у період захоплення ідеєю соціалізму, зупинимось дещо детальніше на другому, який в останні десятиліття починає конкурувати з першим, передусім у суспільствах споживання.

Рефеодалізація сучасних соціумів як тенденція, притаманна суспільствам споживання, була проаналізована у контекстах пізнього індустріалізму ще Адорно у його теорії напівосвіти. У цих соціокультурних контекстах науковий ступень і вчене звання сприймаються як висока статусна позиція. Досягнення ж її є своєрідною реїфікацією домагання на визнання. Академічна недоброчесність багато у чому породжується такими амбіціями, закріпленими у стратегіях життєтворчості у суспільствах споживання. У Німеччині, наприклад, вчений ступень вноситься у паспорт, і навіть пишеться на поштових адресах; питання ж про скасування усього цього почало ставитись тільки нещодавно. Воно провокує загострення проблеми епістемної справедливості (epistemic justice), обтяженої ресентиментальними реакціями. Цьому сприяє також розподіл континентальних європейських університетів на освітнє-дослідні (елітні) і на професійно-орієнтовані (масові) з принципово різними статусними позиціями академічних спільнот. Творча науково-педагогічна спільнота, а також студентство представлені в елітних університетах, за небагатьма винятками, представлена середнім класом та верхівкою суспільства. Вони розглядають науку як владний і статусний ресурс. Рутинна ж науково-дослідна робота делегується науковим співробітникам та ретельно відібраним зарубіжним стажерам. Звертаючи увагу на ці напівфеодальні тенденції, приховані за симулякрами академічної доброчесності, Міхаель Гартманн слушно зазначає, що соціолінгвістичним індикатором зневажливого ставлення освітніх політиків та функціонерів до масових університетів можуть служити їхні висловлювання. Так університет, де робляться «топ-дослідження», наприклад Мюнхенський, чи провідні американські і британські університети та їхні академічні спільноти, — це на мові освітніх функціонерів екселенція, або «ексклюзив», а усі інші університети, де зазвичай начебто підвищують кваліфікацію науковці з глобальної периферії, характеризуються як увесь інший люд, з якого теж можна скористатися. Отже, є високошановні науковці і люди для вжитку, отож кажіть прямо: існує еліта та народ під її ногами» [Hartmann 2007: 78–79].

З розподілом університетів за нібито меритократичним принципом серед управлінців починається конкурентна боротьба за фахівців та ресурси, що ще більш спричинює занепад масових, практично орієнтованих університетів. Одним з інструментів блокування саморозвитку таких університетів, попри існування запиту на них на локальному рівні, є широко впроваджувана експертиза, яка пильнує за встановленими обмеженнями академічної свободи у такого роду освітніх закладах, що зменшує їх творчий потенціал. У такому «аудитному університеті» (Audituniversität) незалежну експертну оцінку мають проходити навіть навчальні програми, імітуючи захист дисертацій, що призводить до «зубожіння знання через процедури його оцінювання» [Münch 2011: 94, 155]. Іншими побічними ефектами надмірного захоплення експертним оцінюванням є зосередження на другорядностях, нераціональне використання часу професорсько-викладацького часу масових університетів, коли перевірка, аудит і підсумки рейтингів

стають хіба що не самоціллю діяльності академічних спільнот. Постійний стрес від звітувань і перевірок дестабілізують повсякденне життя академічних, створюють атмосферу недовіри і підозри, а зрештою — вигорання., ставати запасниками незнання та пасток так званих «успішних стратегій».

Через це експертні оцінки вже за своїм структурним принципом недоторканості і самовпевненості можуть накопичувати заблудження, поширювати догматизм, паралізувати творчі ініціативи. На підставі таких розмірковувань, а також узагальнюючи сучасні освітні і політологічні дискурси, Гельмут Вільке пропонує здійснити «розчаклування експертизи» (*Entzauberung der Expertise*), поєднуючи це з «розчаклуванням демократії» з метою надання їм більшої управлінської ефективності, свободи і відповідальності [Willke 2016: 17]. Це означає не відмову від експертизи як такої, а її суто інструментальне застосування, яке б унеможливило використання експертної оцінки на зразок суддівського вироку або фабричного контролю за якістю товару. На думку Вільке, складність тут полягає у тому, що «наука і проведення експертизи структурно побудовані так само, як і демократична політика Експертиза так само, як і політика, приймає занадто мало вірних та остаточних рішень, і через це вони так добре ладять між собою» [Willke 2016: 20]. Безперечно, усі ці застереження витримані у дусі луманівської інтерпретації подвійної контингентності (*double contingency*), коли при прогнозуванні тих чи інших тенденцій розвитку взаємодія між необхідним і неможливим визначається випадковістю, але останні підтверджують принципове значення культури свободи як для розвитку науки, так і для морально-етичного самоудосконалення академічних спільнот, зрештою — вищої освіти.

Висновки

Реформування вищої освіти, передусім університетської, яке відбувається у контекстах постіндустріальних трансформацій, а також під впливом глобальних тенденцій, здебільшого підпорядковується логіці економічної доцільності. Це сприяє деформації академічних спільнот в університетах, які здебільшого змінюються за моделлю корпорацій малого і середнього бізнесу, поступово перетворюючись на організації з надання послуг. Усунення з університетського життя гуманістичне орієнтованої культури свободи криє у собі загрозу відчуження науковців і педагогів від справи, обраної за покликанням, яка деперсоналізується, перетворюється на рутину. Бюрократизація освіти і духовного виробництва у цілому, відтворюючи деякі тенденції сучасних медійних практик, не компенсується апеляціями до універсальних моральних цінностей, бо вони також можуть привласнюватись, бути додатком до статусних позицій. Це супроводжується інструментальним застосуванням атрибутивних характеристик, необхідних для реалізації домагання на визнання в академічних спільнотах з деформаціями культури свободи. Це монополія на критерії науковості, самореклама, заміна етосу академічної спільноти на домодерну ієрархію родинних стосунків. Остання позірна родинна модель академічної спільноти, імітуючи свободу в рамках залежності, криє у собі ризики перетворення інституцій науки та освіти на їхні редуковані форми, стимулює корупцію і авторитар-

ний стиль життєдіяльності університетів.. Поява так званого академічного прекаріату з притаманною йому тенденцією капсулізації сигналізує, що апеляції до академічної доброчесності у її широкому розумінні не здатні без суспільної підтримки вирішити більш широку проблему зловживання науковими відкриттями та технологіями прихованими від громадськості і потенційно — від людства.

Література

- [1] Бойченко М. 2019. Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концепції. *Філософія освіти = Philosophy of Education* 24(1), С. 97–114.
- [2] Култаєва М. 2009. Філософсько-антропологічне обґрунтування культури свободи та його освітні імплікації (теоретичний досвід сучасної німецької філософської думки) *Філософія освіти = Philosophy of Education*. № 1–2 (8). С. 80–98.
- [3] Култаєва М. 2017. Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах. *Філософія освіти = Philosophy of Education*. № 1 (20). С. 153–195.
- [4] Култаєва М. Д. 2019. Політичні імплікації філософської педагогіки. Роздуми над монографією Р. Мерінга «Винахід свободи. Про піднесення і падіння філософської педагогіки». *Філософія освіти = Philosophy of Education*. № 1 (24). С. 32–51.
- [5] Шарагин А. [Кербер Леонид] 1971. Туполевская шарага. Frankfurt am Main: Posev, 1971, 126 p. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/kerber_tupolevskaya_sharaga_1971_text.pdf (дата звернення: 3.05. 2023).
- [6] Хамітов Н. 2023. Академічна доброчесність як виклик, вимога і воля: контексти філософської антропології, етики й філософії освіти. *Філософія освіти = Philosophy of Education*. № 29 (2). С. 27–37.
- [7] Brandt R. 2011. Wozu noch Universitäten? Hamburg : Meiner. 250 p.
- [8] Di Fabio Udo. 2005. Kultur der Freiheit. München : Lang. 348 p.
- [9] Gutknecht T. 2021 . Mut und Maß statt Wut und Hass Berlin : Springer. 161 p.
- [10] Hartmann M. Eliten und Macht in Europa. Ein internationaler Vergleich. Frankfurt am Main : Campus. 268 p.
- [11] Hartmann M. 2018. Die Abgeschobenen. Wie die Eliten die Demokratie gefährden. Frankfurt/New York. 276 p.
- [12] Heidegger M. 2014. Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34. *Sammelbeilage N15 von Philosophie Magazin*. Nr. 3. 13 p.
- [13] Henke J., Pasternack P., Schmid S. 2017. Mission, die dritte.. Die Vielfalt jenseits hochschulischer Forschung und Lehre. Konzept und Kommunikation der dritten Mission. Berlin : Wiss. Verlag. 274 p.
- [14] Honneth A. 2020. Die Armut unserer Freiheit. Berlin : Suhrkamp. 350 p.
- [15] Keese C. 2016. Silicon Valley: Was aus dem mächtigsten Tal der Welt auf uns zukommt. München : Pinguin. 320 s.
- [16] Koch B. 2017 . Bewaffnete Drohnen. *Information Philosophie*. N 3. P. 8–15.

- [17] Luhmann N. 1995. Social systems. *Translate by John Bednartz with Dirk Baecker*. Stanford California : Stanford Uni. Press. P. 103–105.
- [18] Mehring R. 2018. Die Erfindung der Freiheit . Vom Aufstieg und Fall der Philosophischen Pädagogik. Würzburg : Königstein&Neumann. 292 p.
- [19] Münch R. 2011. Akademischer Kapitalismus. Über die politische Ökonomie der Hochschulreform. Berlin : Suhrkamp. 459 p.
- [20] Nida-Rümelin J. 2014. Der Akademisierungswahn. Zur Krise beruflicher und akademischer Bildung. Hamburg : Körberstiftung. 253 p.
- [21] Rügemer W. 1986. Neue Technik. Alte Gesellschaft. Silicon Value. Zentrum der neuen Technologien in den USA. Köln : Pahl Verlag. 247 s.
- [22] Rügemer W. 2017. Bis diese Freiheit die Welt erleuchtet: Transatlantische Sittenbilder aus Politik und Wirtschaft, Geschichte und Kultur- Köln : PapyRossa Verlag. 226 p.
- [23] Schulman James L. 2023. The Synthetic University. How Higher Education Can Benefit from Shared Solutions and Save Itself. New York-London : Princeton University Press, 243 p.
- [24] Taylor C. 1985. What’s Wrong with Negative Liberty? *Philosophy and Human Sciences. Philosophical Papers*. Vol. 2. Cambridge : Cambridge University Press. P. 211–229.
- [25] Willke H. 2016. Dezentrierte Democracy. Prolegomena zur Revision politischer Steuerung. Berlin : Suhrkamp. 207 p.

References

- [1] Boichenko M. 2019. Instytutsiini zasady akademichnoi dobrochesnosti: filosofska ta pravova kontseptsii. *Filosofia osvity = Philosophy of Education* 24(1), C. 97–114.
- [2] Kul'taieva M. 2009. Filosofsko-antropolohichne obgruntuvannia kultury svobody ta yoho osvitni implikatsii (teoretychnyi dosvid suchasnoi nimeckoi filosofskoi dumky). *Filosofia osvity = Philosophy of Education*. № 1–2 (8). C. 80–98.
- [3] Kul'taieva M. 2017. Osvita ta yii deformatsii u suchasni kulturi: do aktualnosti teorii napivosvity T. Adorno u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh. *Filosofia osvity = Philosophy of Education*. № 1 (20). C. 153–195.
- [4] Kul'taieva M. D. 2019. Politychni implikatsii filosofskoi pedahohiky. Rozdumy nad monohrafiieiu R. Mierinha “Vynakhid svobody. Pro pidnesennia i padinnia filosofskoi pedahohiky”. *Filosofia osvity = Philosophy of Education*. № 1 (24). C. 32–51.
- [5] Sharahyn A. [Kerber Leonyd] 1971. Tupolevskaia sharaha. Frankfurt am Main: Posev, 1971, 126 p. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/kerber_tupolevskaya_sharaga_1971_text.pdf (data zvernennia: 3.05. 2023).
- [6] Khamitov N. 2023. Akademichna dobrochesnist yak vyklyk, vymoha i volia: konteksty filosofskoi antropolohii, etyky y filosofii osvity. *Filosofia osvity=Philosophy of Education*. № 29 (2). C. 27–37.
- [7] Brandt R. 2011. Wozu noch Universitäten? Hamburg : Meiner. 250 p.
- [8] Di Fabio Udo. 2005. Kultur der Freiheit. München : Lang. 348 p.
- [9] Gutknecht T. 2021 . Mut und Maß statt Wut und Hass Berlin : Springer. 161 p.

- [10] Hartmann M. Eliten und Macht in Europa. Ein internationaler Vergleich. Frankfurt am Main : Campus. 268 p.
- [11] Hartmann M. 2018. Die Abgeschobenen. Wie die Eliten die Demokratie gefährden. Frankfurt/New York. 276 p.
- [12] Heidegger M. 2014. Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34. *Sammelbeilage N15 von Philosophie Magazin*. Nr. 3. 13 p.
- [13] Henke J., Pasternack P., Schmid S. 2017. Mission, die dritte.. Die Vielfalt jenseits hochschulischer Forschung und Lehre. Konzept und Kommunikation der dritten Mission. Berlin : Wiss. Verlag. 274 p.
- [14] Honneth A. 2020. Die Armut unserer Freiheit. Berlin : Suhrkamp. 350 p.
- [15] Keese C. 2016. Silicon Valley: Was aus dem mächtigsten Tal der Welt auf uns zukommt. München : Pinguin. 320 s.
- [16] Koch B. 2017. Bewaffnete Drohnen. *Information Philosophie*. N 3. P. 8–15.
- [17] Luhmann N. 1995. Social systems. *Translate by John Bednartz with Dirk Baecker*. Stanford California : Stanford Uni. Press. P. 103–105.
- [18] Mehring R. 2018. Die Erfindung der Freiheit . Vom Aufstieg und Fall der Philosophischen Pädagogik. Würzburg : Königstein&Neumann. 292 p.
- [19] Münch R. 2011. Akademischer Kapitalismus. Über die politische Ökonomie der Hochschulreform. Berlin : Suhrkamp. 459 p.
- [20] Nida-Rümelin J. 2014. Der Akademisierungswahn. Zur Krise beruflicher und akademischer Bildung. Hamburg : Körberstiftung. 253 p.
- [21] Rügemer W. 1986. Neue Technik. Alte Gesellschaft. Silicon Value. Zentrum der neuen Technologien in den USA. Köln : Pahl Verlag. 247 s.
- [22] Rügemer W. 2017. Bis diese Freiheit die Welt erleuchtet: Transatlantische Sittenbilder aus Politik und Wirtschaft, Geschichte und Kultur. Köln : PapyRossa Verlag. 226 p.
- [23] Schulman James L. 2023. The Synthetic University. How Higher Education Can Benefit from Shared Solutions and Save Itself. New York-London : Princeton University Press. 243 p.
- [24] Taylor C. 1985. What's Wrong with Negative Liberty? *Philosophy and Human Sciences. Pilosophical Papers*. Vol. 2. Cambridge : Cambridge University Press. P. 211–229.
- [25] Willke H. 2016. Dezentrierte Democracy. Prolegomena zur Revision politischer Steuerung. Berlin : Suhrkamp. 207 p.